

УДК 80(477.44)

С. В. Щербак, О. Б. Каневська

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЯЧИХ ЛІЧИЛОК

Щербак С. В., Каневська О. Б. Лексико-стилістичні особливості українських дитячих лічилок.

У статті в лексико-стилістичному аспекті проаналізовані українські народні лічилки, схарактеризовані жанрові, ритмомелодичні, лексико-стилістичні та граматичні їх особливості.

Ключові слова: усна народна творчість, лінгвостилістичний аналіз тексту, жанр, лічилки.

Щербак С. В., Каневская О. Б. Лексико-стилистические особенности украинских детских считалок.

В статье в лексико-стилистическом аспекте анализируются украинские народные считалки, охарактеризованы жанровые, ритмомелодические, лексико-стилистические и грамматические их особенности.

Ключевые слова: устное народное творчество, лингвостилистический анализ текста, жанр, считалки.

Cherbak S. V., Kanevska O. B. Lexico-stilistic particulars of childrens coutins.

The article deals with the analysis of Ukrainian folk counting-out rhymes with respect to their linguostylistic aspect. The author characterizes their genre, rhythmic, metrical, lexical, stylistic and grammatical peculiarities.

Key words: folklore, linguostylistic analysis of a text, genre, counting-out rhymes.

Одним з найбагатших і найяскравіших надбань багатовікової традиційної духовної культури українців є їх усна народна творчість. У цьому переконується кожний, хто матиме змогу ближче пізнати українські народні лічилки в живому побутуванні, ознайомитися з наявними публікаціями.

До середини ХІХ ст. дитячий фольклор не виділявся в окрему групу усної народної творчості та спеціально не записувався. Тільки від другої половини ХІХ ст. і у ХХ ст., відколи зростає зацікавленість суспільства народним життям, починається збирання та з'являються публікації зразків усної дитячої словесності В. Анікіна, О. Афанасьєва, В. Василенка, В. Верховинця, Г. Виноградова, М. Вовчка, В. Даля, П. Іванова, С. Ісаєвича, О. Капіци, М. Лисенка, І. Манжури, М. Мельнікова, П. Шейна, П. Чубинського, Д. Яворницького та ін.

Наукова зацікавленість проблематикою дитячого фольклору також починається в середині XIX ст. й розвивається спершу на тлі таких відомих у фольклористиці напрямів, як міфологічний (В. Попов) і культурно-історичний (М. Костомаров), а П. Шейн уперше створює детальну класифікацію дитячого пісенного фольклору та виділяє в ньому деякі жанри (колисанки, примовки тощо). У XX ст. пошукову роботу одним із перших продовжив Г. Виноградов, який досить точно дав визначення дитячого фольклору та детально проаналізував його жанри (зокрема лічилки), простежив зв'язки дитячого фольклору із народним побутом.

Необхідно зауважити, що лічилки ще не були об'єктом лінгвостилістичного аналізу, завданням якого є виявлення власне мовних елементів (фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних), які складають підґрунтя естетичної специфіки художнього твору, в тому числі й такого, що належить до усної народної творчості.

Актуальність нашої статті полягає в науковій цікавості сучасного мовознавства, літературознавства та фольклористики до проявів національного менталітету в мові українських народних лічилок, відображенню в них фрагментів національного колориту.

Мета статті – проаналізувати українську народну дитячу лічилку в лексико-стилістичному аспекті.

Лічилка – це коротенька римовка, що сягає давнього народного побуту та ритуалів, коли вже існували певні системи лічби. Наприклад: *Павлику, равлику, / Вистав роги / На чотири стоги: / Тобі два, мені два – / Поділимось обидва* [4].

Лічилки є живим фольклорним жанром, вони передаються, передусім, усно, варіюються в колективній пам'яті народу, перш за все – дитячого співтовариства, на відміну від казок або скоромовок, які частіше за все стають відомими дітям через книжки або через розповіді дорослих.

Більшість фольклористів указує, що лічилка виникла в глибокій старовині як засіб розподілу на роботу, яка за тих часів була не тільки важкою, а й небезпечною для життя людини. Її використовували в реальному житті, тому лічилка є не самотійним літературним жанром, а прикладним, оскільки має практичне завдання: *Ходить*

бусол по болоту / Кличе хлопців на роботу. / Хлопці кажуть – не хочу! / Бусол каже – заплачу! [4].

Також є припущення, що лічилки походять від мисливського жеребкування, пов'язаного з ворожінням: «пощастить» або «не пощастить», з магічними заклинаннями, що мали принести удачу під час полювання. Тому лічилки за звуковою й синтаксичною структурою нерідко схожі до заклинань: *Сітка, вітка, / дуб, дубки – / поставали козаки, / Шабельками брязь – / вийди, князь. / Ігдики, цигдики, / цигдики де, / Абель, фабель, / дурмане, / Ікі, тікі, граматікі, / Оц, / клац, / заєць* [4]. Мотиви заклинань також знаходимо, наприклад, у такій лічилці: *Один, два, три, / Ти до мене не ходи, / Бо у мене чорний пес, / Як тя вкусить, то умреш* [2, с. 260].

У дитячих лічилках, на думку М. Лановик та З. Лановик [3, с. 608], у мовній палітрі простежуються відгомони обрядів ворожіння, а саме голкою: *Голочка, ниточка, / Стакан води, / Першим вийдеш, / Напевно, ти!* [2, с. 249] ; *Ниточка, голочка, / Синя соколочка, / Шука, карась, / А ти убирайсь* [2, с. 249].

Також, як указують фольклористи, у лічилках є відгомін обряду провіщення майбутнього: *Бігли коні під мостами / З золотими копитами. / Треба стати погадати, / Що тим коням їсти дати; Тут баба ворожила – / кусок сала / положила, / Тут воно є, / щастя моє* [2, с. 259] (варіант: *Бігли коні під мостами / З золотими копитами. / Дзень, брязь – вийшов князь!* [2, с. 256]; / *Тут циганка ворожила, / Шматок сала положила. / Ось воно є – щастя твоє!*) [4]. Згодом гра-лічба (або заклинання) втратила серйозність і стала веселими віршиками про торбу, чижики, котика, зайчика та ін. Наприклад: *Біг заєць по льоду, / Рвав траву-лободу. / Що набрав – / то й пучок, / Мій, мій сірячок* [4].

Найпоширеніший вид народної лічилки призначений безпосередньо для розрахунку гравців: *А між нами, хлопчиками, / Хтось не слухається мами. / Раз, два, три, / Це, напевне, будеш ти* [2, с. 261]. Вона вчить дітей дотримуватися правил гри, тому що вибирає того, хто буде водити, справедливо, без обману: *Одинчики, / Драбинчики, / На кулики, / На мулики, / Дощичок, / До палок, / Мотовильце, / Вразок, / Цуцик білий, / Радивон, / Вийди вон* [2, с. 248]; *Одинчики, друганчики, / Поїхали по зайчики, / Задком, передком / На казенний двор. / Ти, казенна душа, / Одчиняй ворота. / Твій син Максим / Поламав аришин. / Шийшов, вийшов, / Пішов вон* [2, с. 245]; *Одян, другиян, / на чотири, локатян, /*

На п'ять, цур'я, / Поламав, Юр'я, / Катерина, качка, / Шавур, павур, / Шишов, вийшов, / вон пішов [2, с. 248].

До цього ж виду лічилок належать такі, де немає прямої словесної вказівки на те, хто водить або виходить після рахування, його замінює останнє виразне слово: *Остан, / Барабан, / Сімсот, груддя, / Паламар, / Суддя, / А ти кум, / А ти мум, / А ти нись – / Оступись* [2, с. 249]; *У зеленому садку / Сидить котик в холодку. / Лапкою чеше вус, / Язичком лиже пуз, / Хвостиком круть-верть, / Сіру мишку хан!* [2, с. 265].

Існує багато лічилок – «ігрових прелюдій» (за термінологією Г. Виноградова), де передбачається не просте однократне перерахування учасників гри з визначення того, хто буде водити, а своєрідна гра з участю всіх гравців (тих, кого рахують): – *Ласю-Парасю, / Де була? / – У лісі. / – Що їла? / – Горісі. / – Чим кусала? / – Зубами. / – Куди клала? / – До мами; Сидить зайчик під липкою, / Сіє муку калиткою. / Ведмідь каже – На хліб? / – На хліб? / Зайчик вушками – тріп, тріп; – Де стоїш? / – На камені. / – Що п'єш? / – Квас. / – А ну злови нас!* [4]. Правила гри в них різні, але вони надають можливість гравцям як би двічі випробувати долю.

Зрозуміло, що головним компонентом багатьох лічилок є числівник / числівники: *Раз, два, три, чотири, п'ять, / Стали в колі ми кружлять. / Покружляли, розійшлися, / Ні на кого не дивися* [2, с. 264]; *Раз, два, три, чотири, п'ять, / Вийшов зайчик погулять. / А піхота вибігає / Та й у зайчика стріляє. / Піх-пах, ой-ой-ой, / Умирає зайчик мой* [2, с. 258].

Уявлення про число, виникнувши ще в глибоку давнину з практичних потреб лічби, з найпростіших вимірювань, розвивалось у зв'язку з ускладненням господарської діяльності людини, її соціальних відносин, з потребами вимірювання відстаней, часу, ваги тощо. Власне, числа-символи в народних лічилках, існують відтоді, відколи склалися поняття про них. Дуже часто в лічилках використовуються числа першого десятка, а також число сто: *Раз і два – росла трава, / три, чотири – покосили, / п'ять – на сонечку сушили, / шість – в котичку поскладали, / сім – корівку годували, / вісім – молочко давала, / дев'ять – діток напувала, / десять – привела телятко, / починаймо все спочатку; Летів рій бджілок / зі ста*

лічилок. / Зійшлися діти, / давай лічити, / бо кожна бджілка, / немов лічилка: / кого укусить – / жмурити мусить [4].

На думку вчених, найперші еталони рахунків були єдиними: одне Сонце, один Місяць, дві руки, дві ноги [1, с. 25–26]. Це яскраво відбивається й у лічилках: **Раз і два. / Раз і два. / В нас лічилка – лісова! / В лісі – дерево дулистє, / а в дуплі живе сова, / що жовтаві очі має, / Спить – удень. Вночі – літає. / Добрий сну, сові приснисть! / Я – ховаюсь! Ти – жмурись!** [4].

З часом із множини стали виділяти ще одну, яка складалася з трьох елементів. Знаходимо лічбу до трьох і в лічилках: **Раз, два, три, / Йшов я й ти. / По горох – / Ми удвох. / Рви стручки / У мішки, / Занеси / Й поїси** [2, с. 264]; **Їхала карета, / дзвоном дзвонить. / Вийшла пані, / лічить коні: / раз, два, три, / Вийди ти** [2, с. 263].

Пізніше в обіг вводиться число чотири, яке спочатку позначало множину взагалі (згадаємо – *на всі чотири вітри, на всі чотири боки*). Рахують до чотирьох і в лічилках: **Раз, два, три, чотири, / Мене грамоті учили – / І читають, і пишуть, / І на конику скакати** [4]

Числівники в багатьох мовах указують, що в первісній людини пальці рук є переважним знаряддям лічби, тобто постійною незмінною низкою предметів-значків, з якими при рахуванні порівнюється будь-яка інша нова низка предметів. Кисть руки – п'ять (кулак – з давньослов'янської мови) – є синонімом і фактичною основою числівника «п'ять» у багатьох народів, у тому числі й в українському. Пальці для людини, яка ледь уміє рахувати, є безцінним арифметичним посібником. Їх дуже люблять маленькі діти, що яскраво відбивається в лічилках: **Раз, два, три, чотири, п'ять! / П'ятеро пташат летять! – / Перше, друге, третє... п'яте. / Йду четвертого шукати** [4].

У давнину, коли люди вірили у чарівну силу слова, створювалися таємні, умовні системи лічби, до кожного числівника додавали заперечну частку: *ні раз, ні два*. Лічильні слова могли замінюватися співзвуччями або абракадаброю, яку розуміли люди однієї групи, адже лічба повинна утаємничити від злих сил приготування до загальної справи, коли розподілялися ролі учасників. Відгомін цього знаходимо й у народних лічилках: **Інкі, пінкі / Ляда, мінкі, / Інкі, квас, / Бутер, вас, / Ти, зайчику, / Тікай в ліс** [2, с. 251]; **Аза, дваза, / Триза, риза, / Чоник, бучик, / Жута, рита, / Де вир, пастер, / Ф'ю** [2, с. 238]; **Уну, дуну, ре, / Квінтер, квантер, же, /**

Уну, дуноу, раба, / Квінтер, квантер, жаба [2, с. 241]; *Ана, део, / Рікі-накі, / Турба-гурба, / Енде, шмакі, / Део-део-краснодео, / Бац!* [2, с. 242]. Ці «таємні» слова відкривають гру, яка є наслідуванням серйозним справам: полюванню, рибальству, хліборобству, війсьній справі.

У лічилці іноді лічба перекичується: *Одинчики, первинчики, / По сороку струнок, / Струнка, лепютка, / Такова соломка, / Тік, токовий!* [2, с. 250]; числівники надзвичайно змінюються, наприклад: *Одіян, / Двіян, / Тріян, / Четирен, / Платан, / Латане, / Сукман, / Дукман, / Деревій, / Декса, / Півень, / Олекса. / Де ж він дівся? / В землю зарився – / Годі їй шукать* [2, с. 235]; *Одіян, / Другиян, / Трійцян, / Царицян, / П'ятан, / Ладан, / Струкман, / Друкман, / Деревен, / Деку* [2, с. 235].

Світ чисел в українських народних лічилках, можливо, виконує символічну функцію, відображаючи світогляд древніх. Періодичність, повторюваність традиційних чисел у лічилках засвідчує те, що вони є закономірними компонентами їх сюжетів: *Раз, два – / дерева, / три, чотири – / вийшли звірі, / п'ять, шість – / падолист, / сім, вісім – / птахи в лісі, / дев'ять, десять – / це сунічки / підвели червоні личка* [4].

В українському фольклорі знаходимо багато безглузвих лічилок з абсурдними сюжетом і звуко- та словосполученням: *Дузинь, дузинь, / передузинь; вийди кінь* [4]; *Ган, ган, / Сіла баба на баран, / Поїхала в гості, / Потрощила кісті. / Дика качка, / Дикий льон, / Викинь свого / Пальця вон* [2, с. 247–248]. «Заумна» мова поєднується з «числівкою» та виникає лічилка з великою кількістю беззмістовних слів і без сюжету: *Раз, два, три, / Грав я й ти. / Соні, боні, тач, / Рифа, тифа, м'яч* [2, с. 259]. Сила «заумних лічилок» полягає в гіпотетичній дії замовляння.

Іноді заумні слова починають лічилку: *Ерлички, перлички, / Червоні гудзички, / На кого випаде, / Той буде жмурити* [4]. Це свідчить про підбір слів, які асоціюються у дитини з певними предметами.

У багатьох випадках незрозумілі слова повторюються в усьому тексті, створюючи загальний ритм лічби: *Еники, беники, / їли вареники, / Еники, беники, квас, / Вийшов старенький Тарас* [2, с. 252]; *Еники, беники, / їли вареники, / еники, беники, кльош, / вийшов жмуриться матрос* [2, с. 252]. Зазначимо, що деякі фольклористи, розглядаючи лічилку «Еники, беники», підкреслюють, що вона має своє джерело

запозичення – можливий текст середньовісньонімецької примовки, якою користувалися дорослі в популярній грі «в кості».

Існують тексти лічилок, які повністю складені із безглузких слів, які утворюють єдиний ритм: *Ата, бата, симен, цур, / Ізд, ізд, ми поїдем у тік ліз, у тік лізі лавка-чорна булавка, / Ми в тій лавці танцювали, / Всі каблучки поламали, / коржик, латка* [2, с. 250]; *Ене, бене, реч, / вінтер, вінтер, жеч, / ене, бене, раба, / вінтер, вінтер, жаба* [2, с. 241] (варіант – *Ене, бене, раба, / вінтер, вінтер, жаба, / ене, бене, грець, / Вінтер, вінтер, кець* [2, с. 241]); *Паня, цура, зака, зала, / Чорні бути вдарувала, / Гон, цур, каліцур, / На костечку, брук* [4]; *Ен, тен, ті, но, / Сава, рака, рі, но, / Сава, рака, іци, така, / Ох, вай, Бім, бом* [2, с. 243].

Поширені лічилки з відомим сюжетом (про яблуко або про торбу тощо); їх ще називають «немудрені віршики»: *Котилася яблочко, / в город, в огород... / Хто взяв яблучко? / Воевод, воевод. / Воеводава жона / Породила три сина – / Й попа й дяка, / Й сребряника, / День, брязь, / Вийшов князь* [2, с. 255]; *Котилася торба / З великого горба. / А в тій торбі / Хліб-паляниця, / З ким хочеш, / з тим поділися* [2, с. 252] (варіанти: *Котилася торба / З великого горба. / А в тій торбі / Хліб-паляниця, / Кому доведеться, / Той буде жмуритися* [4]; *Котилася торба, / З великого горба. / На кого попаде, / Тому спати припадає* [2, с. 252]).

Деякі лічилки є переінакшеними повтореннями християнських молитов: **Отче наші**, / *батько ваш / кури крав, / у мішок клав* [4].

Необхідно підкреслити, що серед дитячих лічилок трапляються й запозичені. Крім названої лічилки «Еники, беники», поширення набула лічилка: *Раз, два, три, чотири, п'ять! / Вийшов зайчик погулять. / Як нам бути, що робити? / Треба зайчика зловити. / Будем знову рахувати: / Раз, два, три, чотири, п'ять. / Зараз я іду шукать!* [4], що має відоме літературне джерело – віршик для дітей Ф. Б. Міллера (1851 р.); порівняємо: *Раз-два-три-четыре-пять, / Вышел зайчик погулять; / Вдруг охотник прибегаёт, / Из ружья в него стреляет... / Пиф-паф! ой-ой-ой! / Умирает зайчик мой* [4].

Більшість лічилок – це веселі віршики, які діти часто змішують зі скоромовками, утішками тощо: *Їхав лис через ліс, / поламав сто коліс, / Треба стати, погадати, / скільки йому грошей дати; Пішла пані до комори, / Взяла крейду і пацьори / І рахує: – Раз, два, три. / А хто засміється? А то ти!* [4].

Лексико-стилістичний аналіз текстів лічилок дозволяє констатувати, що використання тих або інших лексичних одиниць у

них залежить від епохи їх створення, а також від місця (місто, село) їх активного вживання. Так, у більш давніх за віком лічилках трапляються такі слова, як: *пін, дяк, князь, воєвода, мужик, цариця; куреник, дуга, калач, воли* тощо. Наприклад: *Лічімося, берімося, / Куди нам піти. / В щипці, липці, / Старому Петру Петровичу / Щебетовичу. / Хрусь, лусь, / Піна, дзвіна, / Лікоть, кокоть, / **Князь** [2, с. 247]; Дзінь, дзінь, передзінь, / Подрагулі, пома рулі. / А Іван-капітан, / Чим коні попутав? / Сріблом-злотм / попід котом. / Брязь! / **Золотий князь** [2, с. 248]; Іван-капітан, / Чим ти коні попутав? / Сріблом-злотом / Під копитом / ворожебитом / Дінь! / Брязь / Вийшов **перший руський князь** [2, с. 247]. У більш «молодих» – *перший клас, квартира, машина* та ін. Характерне використання розмовної (*пишик, круть-верть, друзяки, хтокало, якало*) й оцінної лексики (*молодець, прехороший, розпусняк*), слів зі зменшувально-пестливими суфіксами (*горобчик, травичка, квіточки, житечко, шабельки, стульчик, баульчик, колокольчик, корольчик, драбинчики, сивенький, чубчик, голубчик, любчик, старенький, баранець, бубинець*), складних слів із повторенням синонімічних або близьких основ (*істи-пити, сова-совонька, калина-малина, суніця-чорниця, сорока-ворона*), дієслівних вигуків (*туп, туп-туп, тріп-тріп, гоп-гоп, плиг-плиг*), звуконаслідувальних слів (*ду-ду-ду, дзень, бом, квок, цок-цок-цок*).*

Український національний колорит відбивається й у тематиці лічилок (*Тарарах, тарарах, / їде Хома на волах. / На яких? – На рябих. / – На чийх? – На Мартинових*) [4]), й у використанні власних імен (*Тарас, Ганнуся, Парася*), найменувань жителів (*русини, подоляночка*), специфічних, властивих українському побуту слів (*вареник, книш, паляниця, постольці, пацьори*). Наприклад: *Йшла Маринка на стежинку, / загубила там корзинку. / А в корзинці **паляниця**, / хто її з'їв, тому жмується* [2, с. 263]; *Ані, бані, барабані, / Їхав мужик на **барані**. / Тпру, Тпру, не скачи, / Продавай **калачі**, / **Калачі** гарячі, / три копійки задачі* [2, с.267]; *Один бан, другий бан, / Сіла баба на **баран**, / поїхала в гості, / поламала кості. / Постой, бабо, не біги, / Подавай свої **пироги** / **З луком, з перцем** / **І з собачим серцем*** [2, с. 247].

У тематиці багатьох лічилок відображено риси сільського побуту, сільської праці: *Йшла собака через міст – / чотири лапи, / п'ятий хвіст. / Стоїть півень на току / у червонім чобітку / Будем півника просити: / ходи жито молотити* [4]; *На городі бараболя, / Кабаки, /*

Буряки, / Редька, морква, огірки, / Пастернак, / Повний мак. / А ми кошечка візьмем / Та повнінький наберем. / Хто піде, / Той візьме [2, с. 266].

Важливою складовою частиною художньо-образної структури лічилки є її символізм, перш за все, пов'язаний із небесними тілами й явищами: *Поколело, покотило, / По дорозі волочило, / Сонце, місяць і зірки, / На кілочку вийдеш ти; Летіла лелека, / Летіла здалека, / Та й сіла на хаті / Зірки рахувати. / Не їла, не спала, / Всю ніч рахувала, / А вдосвіта збилась, / Зоря покотилась, / Упала додолю / На піжмурці в колу* [4]; *Наша Таня уночі / Загубила три ключі. / Місяць бачив – недобачив, Ключ!* [2, с. 263].

Лічилки відрізняються одна від одної не лише сюжетом, але й персонажами. Проведений аналіз текстів дозволяє поділити всіх персонажів лічилок на такі тематичні групи:

ТГ₁ «люди»:

1) характеристика за статтю, віком, родинними відносинами: *хлопці, дівчатки, дівчаточка, дівка, баба, дід, діти, діточки, дітки-однолітки, малята, брат, мама;*

2) характеристика за міжособистісними стосунками: *друзяки, друзі;*

3) соціальним положенням: *князь, козак, цариця, мужик, пан, пані, господиня;*

4) характеристика за національністю, місцем проживання: *подоляночка, полька, циганка, русини;*

5) власні імена: *Сидір, Каленик, Павло, Петро, Павлик, Максим, Сава, Радивон, Марко, Мартин, Хома, Іван, Йван, Роман, Василь, Тарас, Гриць, Федір; Катерина, Парася, Марія, Марічка, Маринка, Тетянка, Федора, Ганнуся, Настя.*

ТГ₂ «звірі»:

1) загальна назва: *звірі;*

2) дикі: *засць, зайчики, ведмідь, лис, мишка, їжачок;*

3) свійські: *кіт, котик, кабанці, свині, воли, корівка, телятко, баран, коза, козенятко, цап, цапок, пес, собака, коник, коні;*

ТГ₃ «птахи»:

1) загальна назва: *птахи, пташата;*

2) дикі: *бусол, лелека, чижик, зозуля, зозулиця, сова, совонька-сова, крук, горобчики;*

3) свійські: *курочка, півник, гусаки, качка, качатко.*

ТГ₄ «земноводні, риби»:

1) земноводні: *жаба, жабенята*;

2) риби: *щука-риба*.

ТГ₅ «комахи»:

1) *метелик, павучок, бджілка, джміль, оса*.

ТГ₆ «рослини»:

1) загальна назва: *трава, травичка, квіточки*;

2) дикорослі: *дуб, верба, горіх, в'яз, лоза, падолист, тополя, калина, барбарис, сунички, лобода, будяки*;

3) сільсько-господарчі: *жито, житечко, редька, морква, огірки, пастернак, мак, буряки, кабаки, бараболя, горох*.

Так, героями багатьох лічилок є звірі, як дикі (*засць, лис, ведмідь*), так і свійські (*кіт, свиня, корова, коза*), наприклад: *Бігла лялька по току / У червонім ковпаку. / Їла цукор і медок. / Вийшов / зайчик – корольок; Іде коза, брикає, / Бородою хитає. / А борідка хиталась, / За будяки чіплялась. / Копитами цок-цок-цок! / Вибігає і цапок. / Не коліться, будяки, / Бо потопчуть вас цапки. / Туп! [4]; Ішли свині по дубині, / А за ними кабанці. / Ас, бас, бері, біс, / Та за зайцем підеш в ліс [2, с. 267].*

Отже, лексико-стилістичною основою більшості лічилок є побутова, розмовна, оцінна лексика, слова з національним українським колоритом, безглузді та лічилні слова.

Лічилка призначена одночасно й для рахування, й для гри, саме тому вони закінчуються питаннями, завданнями, вказівками та іншими вимогами: *Тікав засць через міст. / Довгі вуха, куций хвіст, / А ти далі не тікай, / рахувати починай, / раз, два, три – вийди ти; Качка з річки йшла, / гурт качок вела: / це – качатко сиве, / це – як жовта слива, / це – бруденький квачик, / це – м'яченький м'ячик, / це – як вовни жменька, / це – кривеньке, / це – сніжок побіг... / Скільки ж їх усіх?; Йшла Маринка на стежинку, / Загубила там корзинку. / А в корзинці паляниця, / Хто її з'їв, тому жмуристься [4].*

Отже, для текстів лічилок характерні імперативні конструкції, використання дієслів у наказовому способі, вигуків, звертань: *Сидить дід на кілку, / Курить люльку табаку, / А бабуля-лебедуша / Незлюбила того духа, / Раз, два, три – жмури! [4]; Діти, діти, дітвора, / Всі виходьте із двора. / Хто не заховався, / кричіте «ура» [2, с. 263]; Біля двору – дві Федори, / біля танку – дві Тетянки, / а на лузі – дві*

Ганнусі, / біля річки – дві Марічки. / Ой, дівчаток тих багато! / Порахуймо їх, друзяки! [4].

Основна особливість лічилки – чіткий ритм, можливість кричати окремо всі слова: *Стільчик, бульчик, / Сам корольчик, / Серебряний колокольчик, / Дзень, брязь, / Вийде князь [2, с. 248].*

Чіткість ритму створюється, передусім, використанням у текстах чотирьохстопного («Раз, два, три, чотири / Мене грамоті учили...») або трьохстопного («Еники-беники») хорею, тобто ритмікою силаботонічного віршування; логічним наголосом на останньому слові лічилки, а також жестами та мімікою гравців.

Для жанру лічилки характерно варіювання слів, окремих частин, взаємодія різних лічильних сюжетів – фольклорних контамінацій. Наприклад, порівняємо: *Гулі-гулі – / Такі очі, як моргулі, / Чинки-чинки, / Такі очі, як мисчинки (варіант: починки), / Чата-чата, / Такі очі, як горщата [4].*

Зазначимо також, що лічилки існують як у скороченому вигляді, так і в більш довгому: *Мидір, Сидір і Каленик / Збудували тут куреник. / У куренику сидять, / По варенику їдять. / В нас вареників немає, / Хто жмуритись починає? (скорочений варіант: Сидір, Мидір та / Каленик / Та поставили куреник / У куренику сидять / По варенику їдять; варіант початку лічилки: Федір, Сидір і Каленик...; контамінований варіант: Іде коза рогата, / веде діток, кошлата. / А хто козу туркне, / того коза штурхне. / Федір, Сидір і Каленик / Збудували тут куреник. / У куренику сидять, / По варенику їдять. / В нас вареників немає, / Хто жмуритись починає? [4]).* І не завжди лічилки з продовженням є більш давніми за походженням, частіше вони є продуктом дитячої творчості сьогодення: *Бігла лялько / коло ковалька / в семи кожухах, / в трьох капелюхах, / в небо гляділа – / злетіти хотіло. / Раз, два, три, / чотири, п'ять – / п'ять горобчиків летять, / Раз, два, три, п'ять – / йду четвертого шукать [4].*

Отже, з лічилок може створюватися палімпсест із випадковими спорідненими зв'язками: *Павлику-равлику / вистав роги / на чотири стоги. / Тобі два, мені два – / поділимось обидва. / Джибанець, воронець, / а хто вийде – молодець. / Їхала карета, / Дзвоном дзвонить. / Вийшла пані, / Лічить коні: / Раз, два, три, вийди ти. / Якало, тикало, микало, викало, / Хтокало, шокало, кликало, кудикало. / Тобі жмуритись випало. / Ану рукою затулись, не дивись. / Ходить качка на гніздечко, / Золоті несе яєчка. / Скільки їх там, відгадай. / Раз, два, три – утікай. / Раз, два, три, чотири – / Вийшли звірі, / П'ять, шість – пада лист, / Сім, вісім – птахи*

в лісі, / Дев'ять, десять – полуниці: / Хто знайде – тому й жмуритися [4]. Явище палімпсесту підтверджує життєздатність цього фольклорного жанру, його постійний розвиток.

Аналіз українських народних лічилок показав, що зміст цих творів органічно пов'язаний з українською навколишньою природою, яка знайшла свій вираз не тільки в змісті, а й у поетиці твору. Пейзажі та побутові деталі часто вносяться в образи лічилок.

Лічилка як жанр дитячого фольклору та одна зі складових процесу гри придумана для дітей і самими дітьми з метою здійснення об'єктивної справедливості при розподілі ролей. Для композиції лічилки властиві такі форми: зачин, який виражається найчастіше в рахунку; процес, що починається фактично від самого зачину, тримається за нього і розвиває тему; вихід.

Лічилка – це не тільки «прелюдія гри», а й сама гра-імпровізація, яка в гарному виконанні дарує естетичну насолоду, є справжнім джерелом людської мудрості, виразником народного світогляду, скарбницею національної духовності. Без цих веселих і смішних віршів, без словесної гри, яка в них міститься, дитина ніколи не оволодіє своєю рідною мовою досконало, не зможе виразити будь-які думки, відчуття, переживання.

Отже українська народна лічилка була в минулому одним із основних показників виразу етнічної самосвідомості українців, відіграла винятково важливу роль в їх духовному житті. У наш час цей жанр продовжує жити, функціонувати в поєднанні з кращими надбаннями народнопоетичної традиції минулого з новими явищами, породженими життям, помислами, настроями, переживаннями, ідеалами й естетичними потребами сучасної дитини.

Література

1. Войнович В. Українська міфологія / В. Войнович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Дитячий фольклор / [Упоряд. і передм. Г. В. Довженок]. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
3. Лановик М. Українська народна словесність: [посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / М. Лановик, З. Лановик. – Львів: Літопис, 2000. – 614 с.
4. Українські народні лічилки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uti-puti.com.ua

Стаття надійшла до редакції 22.06.2012 р.